

LEXICOGRAFIE VERSUS TERMINOGRAFIE

Joost Buysschaert*

1. Inleiding

In onze colleges vertellen we dat terminologie de wetenschappelijke studie is van vaktaalwoordenschat. Lexicologie, daarentegen, is de studie van woordenschat in het algemeen en in de eerste plaats van woordenschat die niet beperkt is tot vaktaal. Wie een woordenboek maakt over zonne-energie, doet aan terminografie (een niet zo vaak gebruikte term, zie Buysschaert 2014, Vanopstal et al. 2014) en verzamelt termen; wie bijdraagt tot de Dikke Van Dale doet aan lexicografie en verzamelt woorden.

Onderscheiden maken is nuttig, maar vaak kunnen de verschillen worden gerelativeerd. Dat is ook hier het geval. In wat volgt, relativeer ik een aantal verschillen tussen terminologie/terminografie enerzijds en lexicologie/lexicografie anderzijds die we in de literatuur ontmoeten of zelf in onze colleges vermelden. Niettemin besluit ik dat er voldoende eigenheid overblijft om het onderscheid te handhaven.

2. Vaktaal versus algemene taal

Terminologen bestuderen de woordenschat van een vaktaal, zoveel is duidelijk. Minder duidelijk is hoe ruim het studiegebied is van de lexicologie. De Dikke Van Dale beperkt zich niet tot de woordenschat die elke gemiddelde spreker begrijpt. Integendeel, het boekwerk omvat tal van woorden die de gemiddelde Vlaming of Nederlander helemaal niet begrijpt of gebruikt en dat is net een van de redenen waarom gebruikers naar het woordenboek grijpen. Bovendien bespreekt Van Dale wel degelijk vaktermen en overlapt het woordenboek dus met technische woordenboeken. In principe gaat het daarbij om vaktermen die ook in meer algemeen taalgebruik zijn doorgedrongen. Termen als *DNA* of *kernfysica* zijn ondertussen ook

* Universiteit Gent.

gewone woorden geworden. Maar ook een vakterm als *platstuk* staat in Van Dale (betekenis: ‘platte strook hout, aan sommige constructies aangebracht tot dekking van een naad enz.’) en van die vakterm kan men bezwaarlijk beweren dat hij in de algemene omgangstaal gebruikelijk is geworden.

Op dit punt gekomen, zou men kunnen stellen dat terminologie niet naast lexicologie staat, maar dat ze een onderdeel is van de lexicologie: ze beperkt zich tot een subset van de woordenschat en lexicologie gaat veel ruimer. Dit zou echter betekenen dat de terminologie verder qua werkwijze volledig aansluit op de lexicologie en verderop zal ik tonen dat dit niet het geval is. Om te beginnen zal al opvallen dat de definities anders worden aangepakt: de Dikke Van Dale doet zijn best, niet altijd met succes, om de vaktermen op zulk een wijze uit te leggen dat de niet-specialist begrijpt waarover het gaat. Een technisch woordenboek, daarentegen, definieert aan de hand van andere vaktermen, want heeft de vakspecialist als doelpubliek. Voor Van Dale is *besmettelijk*: ‘van organisme op organisme overgaand’. Het Pinkhof Geneeskundig Woordenboek legt de term uit als ‘in staat te worden overgebracht door overdracht van pathogene micro-organismen’.

De terminograaf houdt zich bovendien strikt aan de betekenis binnen het vakgebied. Dat *besmettelijk* ook in een figuurlijke betekenis kan worden gebruikt (Van Dale geeft een *besmettelijke danswoede* als voorbeeld) wordt niet vermeld in het geneeskundig woordenboek. De Oxford English Dictionary zegt over het woord/de term *epicentre* “The point on the earth’s surface that overlies the subterranean focus of an earthquake; [...] Also (in non-technical use): the focus itself”. Een vulkanologisch woordenboek zou de *subterranean focus* wellicht benoemen als *the hypocentre* en zou de niet-technische betekenis helemaal niet opnemen, laat staan de figuurlijke betekenis die de Oxford English Dictionary ook nog vermeldt, met voorbeelden als *the first epicentre of a revived Arab nationalism*.

Wat dan is de status van dialectwoordenboeken, het terrein van de in deze bundel gevierde emeritus? De meeste dialectwoordenboeken behandelen de woordenschat in ruime zin binnen een gemeente of regio, voor zover die afwijkt van de standaardwoordenschat. Het gaat dus om lexicografische werken. Maar zoals Van Keymeulen (2016: 86) zelf vermeldt, nam A.A. Weijnen al in de jaren zestig van de vorige eeuw een initiatief om dialectwoordenschat te verzamelen in thematisch georganiseerde woordenboeken. Het Woordenboek van de Vlaamse dialecten (WVD), dat in Gent wordt ontwikkeld, volgde die tendens en heeft bijvoorbeeld een grote afdeling ‘Landbouwwoordenschat’ (Van Keymeulen 2016: 87). Een dergelijke collectie lijkt dan echt wel sterk op een vaktaalwoordenboek en maakt de oversteek naar de terminologie.

3. Onomasiologisch versus semasiologisch

De traditionele zienswijze is dat een terminoloog uitgaat van het concept en dan nagaat welke termen er worden gebruikt voor het concept (onomasiologisch principe). In de lexicologie, daarentegen, wordt uitgegaan van het woord en wordt de betekenis ervan nagegaan (semasiologisch principe). Volgens die visie is de werkwijze dus omgekeerd.

Ook dit onderscheid moet worden gerelativeerd. In de praktijk zal ook de terminoloog meestal eerst uitgaan van een hele reeks probleemtermen en proberen hun betekenis te achterhalen. Pas daarna zal hij/zij de gegevens zo ordenen en presenteren dat wordt uitgegaan van het concept en dat de termen worden toegewezen aan dat concept. Maar dat laatste is bijvoorbeeld ook de presentatiemethode van de Taalkaarten op de site Dialectloket: uitgaande van het woord uit de standaardtaal, dat dient als conceptomschrijving, wordt getoond hoe dit concept wordt verwoord in diverse dialecten. Ook in dit opzicht zien we dus dat (sommige) dialectwoordenboeken gelijken op vaktaalwoordenboeken.

In elk geval is het onomasiologische principe in de terminologie/terminografie in veel gevallen meer een presentatiewijze dan een heuristische werkwijze. Het principe is niettemin niet zonder belang. Bij het maken van een terminologische termenbank, bijvoorbeeld, moet de terminograaf er terdege op letten dat alle termen die een bepaald concept verwoorden, terechtkomen in dezelfde termenbank-ingang en niet verspreid geraken over verschillende ingangen. Het doorsnee lexicografisch woordenboek, daarentegen, is meestal puur alfabetisch geordend en daar kan het gebeuren dat een woord op een eigen plaats in het woordenboek voorkomt zonder dat de relatie met een synoniem, of de relatie met een alternatieve vertaling, wordt aangegeven.

4. Een ander gebruik van corpora

Woordenboekmakers uit het verleden maakten gebruik van al bestaande woordenlijsten en vulden die aan met woorden of termen die ze gelezen of gehoord hadden en die ze dan bijvoorbeeld bijhielden in een grote steekkaartenverzameling. Dit is uiteraard niet langer de actuele werkwijze. Lexicografen en terminografen kunnen nu genieten van grote digitale corpora aan tekstmateriaal en kunnen daaruit de woordenschat puren. Ze gaan daarbij echter elk op een onderscheiden manier tewerk.

Voor lexicografen zijn alle afzonderlijke woorden uit het tekstmateriaal in principe relevant. Wel kunnen ze geordend worden volgens frequentie en kan dan worden geoordeeld dat erg laagfrequente woorden wellicht occasionele vindingen waren en niet in het woordenboek hoeven.

De terminograaf, daarentegen, is veel selectiever en gaat alleen op zoek naar de vaktermen in het corpus (dat dan uiteraard een corpus van vakspecifieke teksten is). De methode die hiervoor wordt toegepast heet termextractie en gebruikt specifieke software. Om te beginnen worden hoogfrequente woorden uitgesloten als zelfstandige termen; dat gebeurt meestal op basis van taalspecifieke exclusielijsten. Omdat vaak wordt gepeild naar meerwoordtermen (zie *infra*) wordt er ook gezocht op taalspecifieke syntactische patronen. Bovendien, en afhankelijk van het gebruikte programma, wordt een aantal statistische tests op het corpus losgelaten. Frequentie van voorkomen is daarbij het eenvoudigste criterium: als *fotovoltaïsch(e)* heel vaak voorkomt in de teksten over zonne-energie, is het waarschijnlijk een relevante vakterm. Maar ook domeinspecificiteit wordt geregeld als criterium gebruikt: een kandidaat-term die ook courant is als woord in een algemeen corpus, krijgt een lagere score. Een (onvolledig) overzicht van methodes is onder meer te vinden in Cabré Castellví et al. (2001).

In elk geval valt hier duidelijk een verschil van werkwijze te noteren: zowel lexicologen als terminologen gebruiken corpora in de heuristische fase, maar omdat hun doelstelling anders is, passen ze andere methodes toe.

5. Verschillen in digitale verwerking

Terminografen zijn vroeger begonnen met digitale verwerking dan lexicografen, omdat actualisering voor hen erg belangrijk is. Naast het maken van (gespecialiseerde) woordenboeken hebben zij vroeg ingezet op kleine en grote “termbases” die constant kunnen worden bijgewerkt. Onder de grote termenbanken zijn onder meer het Canadese TERMIUM (<http://www.btb.termiumplus.gc.ca/tpv2alpha/alpha-eng.html?lang=eng>) en de Europese IATE (<http://iate.europa.eu>) erg bekend, omdat ze ook publiek toegankelijk zijn. TERMIUM gaat al terug tot 1970, IATE bouwt onder meer voort op Eurodicautom, dat in 1975 werd opgestart.

De kleinere “termbases” zijn de eigen termencollecties die vertalers of vertaalbureaus voor zichzelf aanleggen en constant aanvullen, zodat ze samen met hun vertaalgeheugensoftware kunnen worden gebruikt. Tijdens het vertalen krijgt de vertaler dan de gewenste doeltermen aangereikt via de zogenaamde automatische termherkenning. Bij tolken is het gebruik van elektronische lijsten nog minder ingeburgerd, al bestaan ook daar steeds meer gesofisticeerde programma’s voor (zoals de recentste versie van Interpretbank).

De lexicograaf had oorspronkelijk niet de behoefte om constant te actualiseren – de algemene taal is wel een stuk stabielere dan de vaktaal die, zeker in een aantal domeinen, steeds weer nieuwe termen voor nieuwe begrippen nodig heeft. De lexi-

cograaf was dus al best tevreden met het woordenboek op cd-rom, bijvoorbeeld. Maar ondertussen bieden ook spelers als Oxford English Dictionary en Van Dale hun woordenboek aan op een site die ze constant kunnen updaten.

6. Meerwoordtermen versus losse woorden

De meeste ingangen in een klassiek algemeen woordenboek behandelen losse woorden, inclusief samenstellingen (die in sommige talen zoals het Engels wel vaneen worden geschreven, waardoor ze uit meer dan één woord lijken te bestaan). In verhouding is het aantal vaktermen dat uit meer dan een woord bestaat relatief groot. In het Nederlands kan het dan bijvoorbeeld gaan om een adjectief plus nomenverbinding (*bulbair polioomyelitis*) maar ook namen van instanties (*Agent-schap voor de samenwerking tussen energieregulators*) zijn vaak termen met een vaste vertaling die dus door de terminograaf worden opgeslagen. Dergelijke lange woordcombinaties komen weinig of niet voor als lemma in een algemeen woordenboek.

7. Creatief versus beschrijvend

Als een lexicografisch vertaalwoordenboek *rijkswaterstaat* moet vertalen, komt daar enig bochtenwerk aan te pas. Van Dale (Nederlands-Engels) gebruikt om te beginnen het teken ≠ om te tonen dat de opgegeven vertalingen niet helemaal in betekenis overeenkomen; die vertalingen-bij-benadering zijn dan: *Department/Mission of (Public) Works*.

In algemene woordenboeken zijn het typisch de institutionele termen die dergelijke problemen opleveren en waar de lexicograaf enige creativiteit aan de dag moet leggen. Voor de terminograaf is het geschetste probleem echter veel ruimer. Er zijn momenteel tal van vakgebieden waar het Engels voortrekker is. Er komen in die vakgebieden telkens weer nieuwe Engelse termen in gebruik, waarvoor er niet direct tegenhangers te vinden zijn in bestaande Nederlandse teksten. De terminograaf voelt zich in die vele gevallen genoopt om een neologisme voor te stellen (dat dan als dusdanig wordt gemarkeerd). De vraag naar creatieve oplossingen is in de terminografie dus veel groter. Het fenomeen houdt in zichzelf al een voorbeeld in: deze vorm van neologie staat vooral bekend onder de Engelse naam *secondary term formation* (de benaming komt van Sager 1990 en haalt ondertussen ruim 900 hits op Google) en er is voor het Nederlands geen algemeen gangbare overeenkomstige term. Google vindt twee keer *secundaire termcreatie* (een goed voorstel van Temmerman 2012: 28), naast enkele keren *secundaire termvorming*.

8. Normatief versus beschrijvend

Moderne lexicografische woordenboeken beschrijven in principe de hele woordenschat zoals hij in geschreven en gesproken taal voorkomt. Wel kan de lexicograaf bij bepaalde woorden aanmerken dat ze niet algemeen in gebruik zijn, of tot een bepaald register behoren, maar de tijd is voorbij dat ‘ongepaste’ woorden vermeden worden in het woordenboek.

Terminografie, daarentegen, is vaak expliciet normerend. Voor de goede verstaanbaarheid van een technische tekst, of voor de herkenbaarheid van een huisstijl, is het belangrijk dat er bij synonymie wordt gekozen voor een voorkeurterm. Als een object eerst *monitor* wordt genoemd en twee alinea’s verder *beeldscherm*, kan dat tot misverstanden leiden. Een organisatie bepaalt ook beter eens en voor goed of zij het over de *company spokesman* zal hebben of over de *company spokesperson*, en dat moet dan aansluiten op het gehele imago dat de organisatie wil uitstralen. In een termenbank of termbase zal het synoniem wel worden vermeld, maar het zal worden gemarkeerd of zelfs gebrandmerkt. (Voor verschillen in aanpak zie ook de Appendix in Buysschaert & Kovács (2017): 13-14).

9. Besluit

Lexicologie/lexicografie en terminologie/terminografie zijn zusterdisciplines. Ze hebben veel met elkaar gemeen, maar toch zijn ze onderscheiden. De lexicograaf heeft een relatief algemeen doelpubliek, focust op de algemene taal en is zuinig met vaktermen; de terminograaf richt zich tot vakspecialisten en/of technische vertalers en bespreekt uitsluitend vaktermen, die geregeld ook meerwoordcombinaties kunnen zijn. De lexicograaf presenteert de woorden meestal alfabetisch; de terminograaf maakt ingangen per concept. Beiden baseren zich op corpora, maar de terminoloog/terminograaf gebruikt daarbij andere software (namelijk programma’s voor termextractie). Beiden presenteren hun gegevens steeds vaker digitaal, maar de terminograaf heeft daar aparte redenen voor: een grotere behoefte om te actualiseren enerzijds en de mogelijkheid van automatische termherkenning bij het vertalen anderzijds; ook hier is weer aparte software mee gemoeid. Een belangrijk verschil, ten slotte, is dat de lexicograaf de taal nagenoeg alleen beschrijft zoals ze gebruikt wordt, terwijl de terminograaf heel dikwijls zelf neologismen moet voorstellen; de terminograaf is vaak ook sterk normatief ingesteld.

Een interessante kanttekening bij dit alles is dat sommige dialectwoordenboeken kenmerken vertonen van terminografie; dat kan bijvoorbeeld zijn omdat ze zich toespitsen op bepaalde onderwerpen (landbouwwoordenschat), of omdat ze

uitgaand van een begrip aangeven hoe dat begrip in diverse dialecten wordt benoemd (onomasiologisch principe).

Referenties

- Buysschaert, J. (2014). Terminography: in defence of descriptive research. In: S. Evenepoel, P. Goethals & L. Jooken (red.), *Beschouwingen uit een Talenhuys: opstellen over onderwijs en onderzoek in de vakgroep Vertalen, Tolken en Communicatie aangeboden aan Rita Godyns*. Gent: Academia Press, 135-140.
- Buysschaert, J. & L. Kovács (2017). Challenges encountered during the compilation of a multilingual termbase in the domain of communication. In: *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XVII. évfolyam, 2017/1. szám, 1-14. doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2017.1.001>
- Cabr  Castellv , T., R. E. Bagot, & J. V. Palatresi (2001). Automatic term detection. A review of current systems. In: Bourigault, D., C. Jacquemin & M.-C. L'Homme (red.), *Recent advances in computational terminology*. Amsterdam: John Benjamins, 149-166.
- Dialectloket. <http://www.dialectloket.be/beeld/taalkaarten>.
- Dikke Van Dale. <http://www.vandale.be/dikkevandale>.
- IATE InterActive Terminology for Europe. <http://iate.europa.eu>.
- Interpretbank <http://interpretbank.com>.
- Oxford English Dictionary. www.oed.com.
- Pinkhof Geneeskundig Woordenboek (2012). J.J.E. Van Everdingen & A.M.M. van den Eerenbeemt (red.). 12e, herziene en uitgebreide druk. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum. <http://www.pinkhof.eu>.
- Sager, J.C. (1990). *A practical course in terminology processing*. Amsterdam: John Benjamins.
- Temmerman, R. (2012). Terminologie en vertalen. Vakteksten vertalen: terminologie begrijpen in de context. In: E. Ruijsendaal (red.), *Terminologie een sleutel tot andere werelden?* Gent: Academia Press, 17-24.
- Termium Plus <http://www.btb.termiumplus.gc.ca/tpv2alpha/alpha-eng.html?lang=eng>
- Van Dale Groot Woordenboek Nederlands-Engels (2016). Utrecht: VBK Media.
- Van Keymeulen, J. (2016). Dialectwoordenboeken in Oost-Vlaanderen. In: Prov. Oost-Vlaanderen (red.), *Cultureel Jaarboek 2013-2014*. Gent: Provincie Oost-Vlaanderen, 78-89.
- Vanopstal, K., L. Macken, E. Lefever, M. Van de Kauter, J. Buysschaert & V. Hoste (2014). Terminologie: Op het snijvlak van ambacht en technologie. In: S. Evenepoel, P. Goethals & L. Jooken (red.), *Beschouwingen uit een Talenhuys: opstellen over onderwijs en onderzoek in de vakgroep Vertalen, Tolken en Communicatie aangeboden aan Rita Godyns*. Gent: Academia Press, 179-189.